

- **Glatz Ferenc:** Az orosz és szovjet-orosz történelem újragondolása 2

FIGYELŐ

- **Sz. Bíró Zoltán:** A Független Államok Közössége, 1991–2008 3
 • A Szovjetunió felbomlása. Kronológia (O. E.) 4
 • **Sz. Bíró Zoltán:** Ukrajna és Oroszország 9

BALKÁN-TÖRTÉNET

- **Seres Attila:** A Szovjetunió és a Balkán, 1922–1945 12
 • **Bíró László:** A szovjet balkáni politika, 1945–1991 16

TERMÉSZETTÖRTÉNET

- **Schweitzer Ferenc:** Az Ős-Dunától a Duna-szabályozásig 21

NŐK A TÖRTÉNELEMBEN

- **Péter Katalin:** Báthory Erzsébet – valóság és fantázia 25

AZ 1989. ÉV

- **Andreas Schmidt-Schweizer:** A rendszerváltás első „forgatókönyve” 28

ÉLETKÉPEK, HÉTKOZNAPOK

- **Krász Lilla–Kurucz György:** Úton lenni a 18. században 32

Melléklet

- **Somogyi Éva:** Magyar hivatalnokok a Monarchia diplomáciájában

Címlapon: Támogatónk:
 Forradalmak, tiltakozások
 a posztsovjét államok területén
 (Ukrajna, Kirgizisztán, Grúzia,
 Hegyi-Karabáh, Csecsenföld). **nka**
 Nemzeti Kulturális Alap

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: Burucs Kornélia,
 Demeter Zsuzsanna, Fodor Pál,
 Kertész István, Sipos Péter, Szász Zoltán,
 Zsoldos Attila

Olvasószerkesztő: Kovács Éva
 Munkatársak: Farkas Ildikó, Kocsis Gabriella,
 Bognár Katalin,
 Horváth Imre (számítógépes tördelés),
 Nagy Béla (térkép)
 Szerkesztőségi titkár: Oprán Emese

Megjelenik évente tízszer.
 Előfizetési díj 2009-re: 3200 Ft.

Felelős kiadó: História Alapítvány.
 Szerkesztőség: 1014 Bp., Üri u. 53. Tel.: 224-6700/615,
 623, 625; tel./fax: 356-0457.
 Levélcím: Pf. 9. Bp., 1250. www.historia.hu
 Bankszámlaszáma 11701004-20125394 OTP

Devizaszámlaszámok: Budapest Bank Rt. 1051 Bp.,
 Hercegprímás u. 5.
 USD HU47-10103104-82876600-00000997;
 EUR HU46-10103104-82876600-01000309
 Adószám: 19654243-2-41

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoport.
 Nyomdagrafikai előkészítés: Krónikás Bt., Biatorbágy
 Nyomás: MESTERPRINT Kft.,
 Budapest, Vak Botlyán u. 30–32/B
 Terjeszti: LAPKER Rt. és alternatív terjesztők.
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap
 Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél,
 az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a
 Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII. ker., Orczy tér 1. Tel.: 06-1-303-3447; posta-
 cím: Bp., 1932). További információ: 06-80-444 444
 hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 01392409. Index: 25384

A Független Államok Közössége, 1991–2008

Eltérő utak és esélyek

A szovjet szövetségi államkeretet felszámoló dokumentumot Belovezsckaja Puscsában (Fehéroroszország, Belorusszia) 1991. december 8-án írta alá az orosz és az ukrán elnök, valamint a belorusz parlament elnöke. A megállapodás – miközben preambulumban kimondta, hogy a „Szovjetunió mint a nemzetközi jog alanya s mint geopolitikai realitás megszűnik létezni” – első paragrafusában azt is leszögezte, hogy a szerződő felek megalapítják a *Független Államok Közösségét* (FÁK). A megállapodás 13. cikkelye azt is egyértelművé tette, hogy a szerződés nyitott a Szovjetuniót alkotó többi egykori tagköztársaság előtt, sőt mindazon további államok előtt is, amelyek osztyják a szerződésben lefektetett célokat és elveket. (A megállapodás ratifikálására rekordgyorsasággal és minimális ellenzés mellett már néhány napon belül mindhárom részes ország parlamentjében sor került. Az ukrán és a fehérorosz törvényhozás december 10-én, míg az orosz december 12-én hagyta jóvá a szerződést.) A csatlakozásra felszólító passzus is azonnal meghallgatásra talált. 1991. december 21-én a kazah fővárosban,

Alma-Atában (ma: Almati) – egy jegyzőkönyv aláírásával – kilenc korábbi szovjet tagköztársaság csatlakozott a FÁK-hoz. A hajdani Szovjetuniót alkotó 15 tagállam közül csak a három balti tagköztársaság, továbbá az épp akkor polgárháborús helyzetbe sodródó Grúzia maradt ki a bizonytalan tartalmú és politikai jövőjű új „államközösségből”.

A balti államok nem is változtattak ezen a helyzeten. Politikai útjuk már korábban elvált a többi szovjet tagköztársaságétól. Még a Szovjetunió felbomlása előtt – teljesen legitim körülmények között és erőszakmentesen –, 1991 kora őszén kiváltak a szövetségi államból. Szeptember 17-én pedig mindhármat felvették az ENSZ-be. Ezzel szemben Grúzia távolmaradása ideiglenesnek bizonyult. Miután sikerült úrrá lenni a polgárháborús helyzeten és az elűzött Zviad Gamszahurdia helyére lépő új elnök, Eduard Sevardnadze stabilizálta pozícióját, Tbiliszi 1993-ban kérte felvételét a FÁK-ba. (A közösséget alkotó államok köre lényegében azóta is csaknem változatlan. Kivételt csak Türkmenisztán és Grúzia jelent. Az előbbi még 2005 augusztusában függesztette fel teljes jogú tagságát,

A Szovjetunió felbomlása

Kronológia 1991. december – 1992. március

1991

december 8. Borisz Jelcin orosz, Leonyid Kravcsuk ukrán államfő és Sztanyiszlav Suskevics fehérorosz parlamenti elnök megegyezett a Szovjetunió megszüntetéséről és egy laza államszövetség, a Független Államok Közössége (FÁK) létrehozásáról.

december 10. A karabahi örmények kinyilvánították Hegyi-Karabah Autonóm Terület elszakadását Azerbajdzsántól, és kimondták függetlenségét. Etnikai összetűzések kezdődtek Örményországban és Azerbajdzsánban. – Lettországból liberalizálták az élelmiszerek árait, megszüntették a bérkorlátozásokat: emelték a minimálbért és a nyugdíjakat. – A Moszkvában tartózkodó Erich Honecker volt NDK-vezetővel (akinek kiadatását hivatalosan kérték a német igazságügyi szervek) közölték az orosz kormány döntését: el kell hagynia a köztársaság területét. (Honecker Chile moszkvai nagykövetségén kapott menedéket.)

december 12. Moszkvában 400 millió ECU értékű műszaki segélycsomagról írtak alá megállapodást a Közös Piacal.

december 16. Kinyilvánították Kazahsztán függetlenségét. Első elnöke Nurszultan Nazarbajev, a Kazah Kommunista Párt volt főtitkára lett.

december 19. Jelcin rendeletében orosz ellenőrzés alá helyezett minden orosz területen lévő szovjet szervezetet, a szovjet Védelmi és Atomenergetikai Minisztérium kivételével.

december 21. Alma-Atában összeültek a volt Szovjetunió 11 köztársaságának elnökei, hogy kidolgozzák az új államközösség alapelveit rögzítő szerződést. Miután Oroszország, Ukrajna és Fehéroroszország államszövetségéhez további nyolc köztársaság (Azerbajdzsán, Örményország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Moldova, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán) is csatlakozott, a Szovjetunió hivatalosan is megszűnt létezni. A tanácskozástól távol maradtak a balti államok, Grúzia pedig megfigyelővel képviseltette magát. Kimondták: a közösség a tagországok egyenlőségére épülő szövetség, elismerik és tiszteletben tartják egymás területi épségét és „a meglévő határok sértetlenségét”, a nemzetközi hadászati egyensúly és biztonság szavatolása érdekében megőrzik a hadászati haderő egységes parancsnokságát és a nukleáris fegyverek felett gyakorolt egységes ellenőrzést. A legfőbb koordinációs szerv az Államfők Tanácsa, a gazdasági és szociális ügyek összehangolására létrehozzák a Kormányfők Tanácsát. A Szovjetunió tagságát az ENSZ-ben, illetve más nemzetközi szervezetekben Oroszország folytatja.

ám társult tagként továbbra is részt vesz a közösség munkájában. Grúzia pedig a 2008-as ötnapos orosz–grúz háború után jelentette be kilépését.)

I. Az európai térség

Két alcsoport

A Szovjetunió felbomlásakor az államszövetséget alkotó tagköztársaságok, gazdaságuk erejét és fejlettségét, politikai kultúrájukat és civilizációs alapjaikat tekintve eltérő helyzetben voltak.

Az Oroszországról leváló egykori szovjet belső periféria *három nagy szubrégiót alkotott*, az európaiat, a transzkaukázusit és a közép-ázsiait.

Az első szubrégiót alkotó egykori szovjet tagköztársaságokat a felbomlást követő politikai fejlődés két alcsoportba sorolta. Az egyik alcsoportba sorolta. Az egyik alcsoportot a *balti államok* alkották, amelyek még a Szovjetunió felbomlását megelőzően, közvetlenül a Gorbacsov elleni 1991 augusztusában végrehajtott puccskísérlet után léptek ki a Szovjetunióból és vettek azonnal határozott irányt a teljes értékű európai integráció felé. Észtország, Lettország és Litvánia nem lett részese a FÁK-térség egyetlen megállapodásának sem, ám felvételt nyertek a második keleti bővítési körben a NATO-ba, és Magyarországgal egy időben az Európai Unióba is (2004).

Ezzel szemben a posztszovjet térség európai szubrégiójának *másik alcsoportját* alkotó államok – Fehéroroszország, Ukrajna és Moldova – csatlakozott az új „államközösséghez”, ám viszonyuk mind a közösséghez, mind pedig Moszkvához különbözőképpen alakult. Míg *Fehéroroszország*, élén az 1994-ben elnökké választott Alekszandr Lukasenkóval, Oroszországgal szoros politikai és gazdasági kapcsolatrendszer alakított ki, addig a másik két európai utódállam – *Ukrajna* és *Moldova* – a határozott eltávolodásban volt érdekelt. Ezt a folyamatot azonban mindkettejük esetén időről időre megszakították az átmeneti közeledés ciklusai, de mindkét ország tartotta és tartja ma is magát ahhoz, hogy a FÁK-térség államainak katonai együttműködésében nem vesz részt. Ukrajna és Moldova – miként a közép-ázsiai

Türkmenisztán – nem volt részese sem a katonai együttműködés alapjait lefektető taskenti szerződésnek (1992. május 15.), sem a Kollektív Biztonsági Szerződést állandó katonai szövetséggé átalakító megállapodásnak (2002. október 7.). Ezzel szemben alapítója az úgynevezett GUAM-csoportnak. A csoport nevét azoknak az államoknak a kezdőbetűiből állították össze, amelyek – Grúzia, Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldova – tagjai a szervezetnek. Céljuk: megteremteni és biztosítani a Kaszpi-tenger térségében lévő energiaforrások – Oroszországot elkerülő – nemzetközi szállítási útvonalát. A Strasbourgban aláírt szerződés nem egyszerűen a Nyugat alternatív energiabeszerezési útvonalait akarta bővíteni, hanem belekezdett egy olyan politikába, amely az egykori szovjet belső periféria új államainak Moszkvától való eltávolítását, majd teljes leválasztását tekintette céljának.

Ukránok, fehéroroszk, moldávok

A keleti szlávsághoz tartozó ukránok és fehéroroszk, valamint a románul beszélő moldávok közt aligha lehet civilizációs különbséget találni, ám az elmúlt 17 év politikai és gazdasági fejlődésük

A posztszovjet térség politikai és gazdasági átalakulásának egyik vesztese Moldova. Cséplés hagyományos módszerrel egy moldovai faluban

A Legfelsőbb Rada, az ukrán parlament épülete Kijevben

désében annál inkább. A szóban forgó országok területi, népességi és gazdasági adottságai eleve eltértek egymástól. Éppúgy különbözött gazdasági erejük abszolút nagysága, miként fejlettsége is.

Ukrajna mind népessége (a szétváláskor ez 52 millió, míg ma a 46 milliót sem éri el), mind pedig területi nagysága (603,7 ezer km²) tekintetében a FÁK-térség egyik legnagyobb és legnépesebb állama. (Területe Oroszország és Kazahsztán után a harmadik legnagyobb, míg népessége csak Oroszország mögött marad el.) A Magyarországnál alig kétszer nagyobb kiterjedésű Fehéroroszország (207,6 ezer km²) a maga kevesebb mint 10 milliós népességével Európában közepes méretű országnak számít, míg a közel 34 ezer km² területű és 4,2 milliós népességű Moldova kis államnak számít. A Prut és a Dnyeszter folyók határolta ország lakossága az 1990-es évek elejétől tartó nagyarányú kivándorlás nyomán csaknem egymillió fővel csökkent.

Ukrajna a Szovjetunió felbomlása idején mezőgazdaságának, magas szintű iparosítottságának, valamint viszonylag fejlett infrastruktúrájának köszönhetően a szovjet térség legfejlettebb és legígéretesebb gazdaságú államai közé tartozott. Belorusszia az ásványkincsek és az exportálható nyersanyagok teljes hiánya, valamint a piac működését kevésbé ismerő közvélemény miatt a térség közepes fejlettségű országának számított, miként Mol-

dova is. Az utóbbi esetében azonban mindez együtt járt az ország rendkívül alacsony iparosítottságával is. Az egykori Besszarábia területén létrejött, elszakadási problémákkal is sújtott (Transznisztria) új állam az elmúlt szűk két évtizedben még arra is képtelennek bizonyult, hogy kiinduló helyzetét megőrizze. Mára *Moldova Európa egyik legszegényebb államává vált.* A posztsovjettérség politikai és gazdasági átalakulásának egyik legnyilvánvalóbb vesztese.

Az ukrán gazdaságot az 1999-ben meginduló orosz gazdasági növekedés kezdte felfelé húzni. Így a 2000-es évek elején az ukrán GDP növekedési üteme néhány évre két számjegyűvé vált. Ám a 2004-es „narancsos forradalom” és az ahhoz kapcsolódó elhúzódozó politikai bizonytalanság lefékezte a fejlődést, amely 2008 nyarától – a világgazdasági folyamatok és a nemzeti valuta jelentős elértéktelenedése következtében – válságba fordult. Ugyanakkor Ukrajna olyan állammá vált – és ezzel a FÁK-térségben kivételnek számít –, ahol *érvényesül a sajtószabadság* és ahol a választásokat korrekt és méltányos körülmények között tartják meg. A politikai osztály éles megosztottsága, az állandósult klánharcok, a mindent átható korrupció azonban az államirányítás hatékonyságát évek óta erősen visszafogja, időnként szinte teljesen lebénítja.

Ezzel ellentétben *Fehéroroszország* sorsa. Ott Alekszandr Lukasenka első

december 22. Katonai puccsal megdöntötték Zviad Gamszahurdia grúz elnök hatalmát, aki elmenekült. Grúziában polgárháború tört ki.

december 25. Mihail Gorbacsov szovjet elnök lemondott, másnap a Legfelsőbb Tanács felsőháza kihirdette a Szovjetunió megszűnését. Az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság hivatalos neve ettől kezdve Oroszországi Föderáció lesz.

december 27. Tatár föld csatlakozott a Független Államok Közösségéhez.

december 28. Jelcin rendeletet bocsátott ki „a földreform megvalósítását szolgáló sürgős intézkedésekről”. 1992. március 1-jéig át kell alakítani a kollektív gazdaságokat, és ki kell dolgozni a földek magánkézbe juttatásának módjait. A földek egy részét ingyen szétosztják a parasztok között, más részét ellenszolgáltatás fejében privatizálják.

december 29. Üzbegisztánban első ízben rendeztek közvetlen elnökválasztást és népszavazást a függetlenségről. Iszlám Karimov 86%-ot szerzett, a köztársaság függetlenségére a szavazók 98%-a voksolt. – Azerbajdzsánban a szavazók 99%-a igennel felelt a köztársaság függetlenségéről tartott népszavazáson.

december 30. Minszkben tanácskoztak a FÁK államfői. Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldova megvívta a közös fegyveres erők megeremelésére irányuló törekvéseket. – Észtország és Oroszország gazdasági megállapodást írt alá: Tallinn szibériai olajutakat vehet bérbe.

1992

január 2. Oroszországban és Ukrajnában felszabadították az árakat. Néhány fontosabb cikk és alapszolgáltatás ellenőrzés alatt maradt.

január 3. Moldovában kétszeresére emelték az alapvető élelmiszerek és négyeszeresére az egyéb cikkek kiskereskedelmi árát, de ezek továbbra is központi ellenőrzés alatt maradtak.

január 3–4. Párizsban 17 hitelező állam és 8 szovjet köztársaság képviselői meggyeztek a tőketörlesztések fizetésének 1992 végéig tartó haladékáról. A tartozások kamatait határidőre kell fizetni. (A hitelező államok korábban együttesen több mint 20 milliárd dollár kölcsönt adtak a Szovjetunióknak. A 60 milliárdot meghaladó szovjet adósság nagyobb részét magánbankok követeléseit jelentették.)

január 6. Az Oroszországtól kapott 13 kilónyi arannyal Örményország megkezdte saját aranytartálék-képzését. Célja: biztosítani a tervezett saját pénz fedezetét. – Azerbajdzsánban, Kazahsztánban és Kirgizisztánban felszabadították az árakat. Felemelték a legszükségesebb közszükségleti cikkek árát, de azok állami felügyelet alatt maradtak.

január 8. Üzbegisztánban bevezették a hakim (kormányzó) intézményét a megyékben, járásokban és városokban. A

közvetlenül az elnök alá rendelt kormányzók irányítják a végrehajtó és törvényhozó testületeket. – Katasztrófálisá vált Lettorszáiban az üzemanyaghiány: a távolsági buszjáratokat törölték, a fővárosban is csak a reggeli csúcsforgalom idején jártak a helyi autóbuszok. Az üzemanyag ára a 17-szeresére nőtt.

január 10. Harmincszorosára növelte a viteldíjakat nemzetközi járatainak az Aeroflot, a volt Szovjetunió légitársasága, az államközösség polgárai számára. – Türkmenisztánban és Üzbegisztánban felszabadították az árakat, a legfontosabb termékek és szolgáltatások árának azonban felső határt szabtak.

január 11. Ukrán–orosz katonapolitikai megegyezés: az Ukrajna területén található stratégiai fegyverek a FÁK egységes irányítása alatt maradnak, a fekete-tengeri flotta egy részének kivételével. Utóbbi az ukrán fegyveres erők kötelékébe megy át.

január 15. Az Európai Közösség felfüggesztette a volt Szovjetunióknak nyújtandó 635 millió dollár értékű hitel folyósítását, amíg nem állapodnak meg az utódállamokkal az adósság visszafizetésében. – Ukrajna létrehozta saját külkereskedelmi bankját, amely fizetni fogja a volt Szovjetunió külföldi adóssága után a köztársaságra jutó részt.

január 15–16. Moszkvában a volt Szovjetunió független államainak hírügynökségei megállapodtak az egységes információs tér megőrzéséről és a TASZSZ-szal való együttműködésről.

január 16. Megkezdődött az Észtországban állomásozó szovjet csapatok kivonása.

január 20. Helsinkiben aláírták a finn–orosz államszerződést, amely hatályon kívül helyezte a Finnország külpolitikai mozgásterét korlátozó 1948. áprilisi egyezményt, egyúttal a finn kormány lemondott Oroszországgal szembeni területi igényeiről. – Az Egyesült Államok hivatalosan értesítette Észtországot, hogy kész visszaszolgáltatni azt az aranymennységet, amely az ország szovjet megszállása után került hozzájuk.

január 22. A brit kormány közölte, hogy 90 millió font erejéig kártalanítja a balti államokat a II. világháború idején brit letétbe helyezett aranyukért.

január 23. A moldovai parlament megszavazta, hogy a rubelt új pénznemmel, a „moldovai lei”-jel helyettesítsék. – Jelcin rendeletet hozott a kereskedelem szabadságáról: vállalatok és magánszemélyek külön engedély nélkül folytathatnak felvásárló- és kereskedőtevékenységet. – Vilniusban hússzorosukra emelkedtek a lakbérek.

január 24–25. Rigában a három balti ország parlamenti képviselőit tömörítő Balti Gyűlés felhívással fordult az Oroszországi Föderáció Legfelsőbb Tanácsához, hogy mielőbb vonja ki csapatait Észtország, Lettország és Litvánia területéről. Elhatározták, hogy az ál-

megválasztása óta (1994) folyamatosan épült ki az *elnök személyi diktatúrája*. Az autoriter rendszer azonban jelentős társadalmi támogatást élvez, köszönhetően annak, hogy az Oroszországtól vásárolt viszonylag alacsony energia- és nyersanyagárak révén továbbra is fenntartható maradt a szovjet jóléti rendszer néhány fontos eleme. Az elmaradó reformok a fehérorosz társadalom jelentős részét megkímélték a szociális megrázkódtatásoktól. A szűk keretek közt végrehajtott magánosítás pedig nem hozott létre komoly társadalmi különbségeket. Mindennek azonban nagy ára volt: a politikai szabadság elvesztése.

II. A Kaukázuson túli térség

Ebben a szubrégióban két *ősi, keresztény kultúrájú* és egy az *iszlám civilizációhoz* tartozó közösség él. A Kaukázus déli oldala a 18–19. század fordulóján került az Orosz Birodalom felügyelete alá. Az I. világháború végén itt is független nemzetállamok jöttek létre, amelyek azonban nem bizonyultak hosszú életűnek. Az 1920-as évek elején a megerősödő bolsevik hatalom egytől egyig visszaterelte azokat az új, immár szovjet birodalmi keretek közé.

Grúzok, azerik, örmények

A Transzkaukázus volt – a Baltikum mellett – a Szovjetunióknak az a szubrégiója, ahol elsőként került napirendre

a *Moszkvától való fokozatos eltávolodás* programja. Az úttörő szerep Grúziának jutott, ahol a belpolitikai változások már korán jelentős súlyt és tekintélyt adtak a grúz nemzeti ellenzéknek. A térség másik két országa – Azerbajdzsán és Örményország – pedig az *egyre élesebbé váló konfliktusokkal* a szovjet felbomlási folyamat serkentője lett.

A szembenállás alapját az 1920-as években Azerbajdzsánhoz csatolt, ám örmény többségű Hegyi-Karabah hovatatartozása körüli – háborúba torkolló – vita adta. Ez a máig le nem zárt konfliktus jelentős mértékben megterhelte mind Örményországot, mind Azerbajdzsán politikai és gazdasági fejlődését. Grúziára hasonlóan súlyos teherként nehezedett, hogy tartós viszályba keveredett még a szovjet időkben felállított autonóm képződményeivel.

A térségbeli országok jellemzői

Mindazonáltal a térség államainak kiinduló kondíciói egyáltalán nem voltak rosszak.

Grúzia a szovjet tagköztársaságok élbolyához tartozott. Jövője ígéretesnek tűnt a piaci gondolkodás erőteljes jelenléte, illetve az ország hagyományosan magas mezőgazdasági kultúrája miatt. Ugyanakkor a közepes fejlettségű tagállamok közé sorolt Örményország és Azerbajdzsán kiinduló lehetőségei már jóval szerényebbnek tűntek. Örményország esetén pozitívum-

Az 1990-es évek véres polgárháborúit leginkább a polgári lakosság szenvedte meg: dél-oszétiai nők gyászmenete. A tiltakozók grúz katonákat vádolnak családtagjaik megölésével

A megoldatlan területi viták által gerjesztett indulatok gátolják Örményország fejlődését. Tüntetés az örmény fővárosban, Jerevánban

ként a piaci szellem széles körű érvényesülését, míg Azerbajdzsán kapcsán az exportképes nyersanyagok magas arányát lehetett kiemelni. Az 1990-es évek végére azonban átrendeződik a sorrend. Gazdasági tekintetben a térség legsikeresebb államává Azerbajdzsán válik, noha területének csaknem ötöde örmény ellenőrzés alatt áll.

Grúzia függetlenségének elnyerése óta – megoldatlan területi problémái és a mindent átható korrupció miatt – visszacsúszott Baku mögé. E hanyatlástól pedig egyenes út vezetett a 2003. őszi „rózsák forradalmához”, amikor is a grúz elnök egykori fiatal politikai szövetségesei, élükön Mihail Szaakasvillal, hitelt érdemlően tudták bizonyítani az októberi parlamenti választások eredményeinek meghamisítását. A FÁK-térség első „színes forradalma” elsöpörte Szervadnadzét. Helyére a 2004 januárjában tartott elnökválasztáson a szavazatok több mint 90%-át begyűjtő Mihail Szaakasvili lépett, akinek egyszerre kellett az állam működőképességét hatékonyra tenni, a korrupciót visszaszorítani, a gazdasági fejlődésnek lendületet adni és kezelni az országon belüli elszakadási törekvéseket. Az új elnök – jelentős társadalmi támogatást élvezve – kezdetben igen eredményesnek bizonyult. Rövid idő alatt a gazdasági növekedés üteme két számjegyűvé vált. 2004-ben sikerült az egyik problémás területet, Adzsáriát is

visszaszerezni. Az ugyancsak 2004-es dél-oszétiai kísérlet azonban sikertelen maradt. Moszkva – ekkor még csak politikai eszközökkel – lefogta Szaakasvili kezét.

E konfliktus is hozzájárult ahhoz, hogy 2005 elejétől kezdett mind feszültebbé válni Oroszország és Grúzia viszonya. Az akkor meginduló folyamat vezetett el a Tbiliszi vereségével záruló 2008-as „ötnapos háborúhoz”. Ez nemcsak katonai vereséget hozott, de a két engedetlen grúziai tartomány, Abházia, illetve Dél-Oszétia függetlenségének augusztus 26-i orosz elismerését is.

Egészen más utat járt be Azerbajdzsán. Az örményekkel szembeni katonai kudarcok nyomán a köztársaság élére visszatért a tagköztársaság egykori kommunista pártfőtitkára, korábban az azerbajdzsáni belbiztonsági szervek vezetője, Gejdar (Heydar) Alijev. A komoly politikusi múlttal és adminisztratív tapasztalatokkal bíró Alijev óvatos politikába kezdett. Felismerte, hogy Azerbajdzsán nincs abban a helyzetben, hogy erőszakkal oldja meg a karabahi kérdést, ezért elfogadta a konfliktus „lefagyasztását”. Párhuzamosan ezzel elkezdte keresni, hogy miként juthat a szénhidrogénekben gazdag állam jelentős és tartós bevételekhez. Az ország belépett az Egyesült Államok támogatta GUAM-csoportba, és megindította szénhidrogén-kitermelő kapacitásainak nyugati közreműködéssel történő jelentős bővítését. Mindeközben figyelt arra, hogy ne kerüljön Oroszországgal konfliktusba. „Történelmi ellenfelének”, az örményeknek, ugyanis Moszkva biztosított stratégiai támogatást. Az idős Alijevnek halála (2003) előtt azt is sikerült elérnie, hogy fiára örököltse át hatalmát. Utóda a halálakor kormányfői posztot betöltő İlham Alijev lett, aki folytatta apja politikáját. A világi jellegét őrző iszlám államban időről időre megtartják ugyan a választásokat, ám anélkül, hogy az ellenzéknek a legkisebb esélye is lehetne hatalmi pozícióba kerülni. A hatalom stabilitását jelentősen növelte, hogy 2005-ben sikerült megnyitni a Baku–Tbiliszi–Ceyhan kőolajvezetékét, majd két évvel később a Baku–Tbili-

lamfőket tömörítő Balti Tanács és a közös balti parlament, a Balti Gyűlés után létre kell hozni a három kormány közös konzultatív szervét, valamint a Balti Közös Piacot a gazdasági együttműködés elmélyítésére.

január 27. A parlament hazatérésre szólította fel Tádzsikisztán valamennyi polgárát, akik a FÁK más köztársaságaiban teljesítenek szolgálatot katonai építkezéseken vagy szállításokban. – Üzbegisztánban a köztársaság fennhatósága alá helyezték az egykori Szovjetunió fegyveres erőinek üzbég területen lévő alegységeit és intézményeit. A rendelkezés nem vonatkozott a hadászati csapatokra.

január 30. Prágában az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEE) tanácskozásán felhívták a tagországok közé Örményországot, Azerbajdzsánt, Moldovát, Tádzsikisztánt, Türkmenisztánt, Ukrainát és Üzbegisztánt. (Grúzia nem folyamodott tagságért, Oroszországot és a balti államokat pedig már felvették.) – Fehéroroszország tranzitadót vetett ki a területén Oroszországból Kelet-Európa felé áthaladó gáz- és olajvezetésekre. – Ukrainában lehetővé tették a föld magántulajdonát.

január 31. Litvánia kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodást írt alá az Európai Közösségekkel.

január folyamán Észtországban a krónikus élelmiszerhiány miatt a kormánynak jegyrendszert kellett bevezetnie, a fűtőanyaghiány pedig a melegvíz-szolgáltatás felfüggesztéséhez vezetett.

február 4. Aláírták az Európai Közösségek és Lettország kereskedelmi és gazdasági együttműködési szerződését.

február 8. A FÁK kormányfői értekezletén megegyeztek az élelmiszerek és a mezőgazdasági alapanyagok összehangolt importjáról. Dokumentumot írtak alá az áruk szabad áthaladásának biztosításáról egymás területén vám kivetése nélkül, továbbá az egységes villamos energetikai rendszer fenntartásáról és az államközösségen belüli egységes vasúti díjszabásról.

február 9. Moszkvában több tízezer tüntető követelte a Szovjetunió helyreállítását, a Jelcin-kormány feloszlását, a gazdasági reformok leállítását és Mihail Gorbacsov felelősségre vonását. Egyidejűleg Jelcint támogató ellendemonstráció is zajlott.

február 10. Megkezdődött a „Remény-művelés”, a szovjet utódállamokban irányuló nemzetközi segélyakció, amit az USA kezdeményezett. Február 20-ig mintegy 1573 tonnányi élelem érkezett légihídon az államközösség nagyobb városaiba.

február 14. Minszkben a FÁK államfői egyezményt fogadtak el a hadászati erők státusáról, a Védelmi Miniszterek Tanácsának feladatairól, a fegyveres erők ellátásáról, a katonák szociális jogairól, a volt Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti leszerelési egyezmény-

nyek ratifikálásáról, a gazdasági és kereskedelmi együttműködésről, valamint a kulturális és történelmi értékek megőrzéséről. A dokumentumokat nem írta alá mindegyik tagállam.

február 16–17. A Törökország, Irán és Pakisztán által létrehozott Gazdasági Együttműködési Szervezet (ECO) Teheránban felvette a soraiba Azerbajdzsánt, Üzbegisztánt, Türkmenisztánt, Tádzsikisztánt és Kirgizisztánt.

febr. 17. Azerbajdzsán arra kérte az Iszlám Fejlesztési Bankot (IDB), nyújtson számára pénzügyi támogatást. – Oroszország és Ukrajna előzetesen megállapodott az új ukrán valuta bevezetéséről.

február 21. A tulajdoni ügyekben létrehozott fehérórosz állami bizottság nemzeti kezelésbe vette az ország területén az összes volt szovjet tulajdont.

február 27. Az Európai Közösségek és Észtország képviselői kereskedelmi és gazdasági együttműködési egyezményt írtak alá.

március 2. Az ENSZ-be felvettek nyolc volt szovjet tagköztársaságot (Türkmenisztán, Azerbajdzsán, Tádzsikisztán, Örményország, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Kazahsztán, Moldova). – A dán, a finn, az izlandi, a norvég és a svéd miniszterelnök helsinki megbeszélései után bejelentette, hogy az északi országok 125 millió dollárt fektetnek be a balti államokban.

március 3. A rigai törvényhozás jóváhagyta az állami és önkormányzati vállalatok privatizálásának elveit. – Megkezdődött a volt szovjet hadsereg Litvániában állomásozó csapatainak kivonása.

március 4. Az ukrán privatizációs törvény lehetővé tette az 1,5 millió rubelnél (17 ezer dollár) többre értékelt vállalatok magánkézbe adását. Nem privatizálhatók a hadiipari létesítmények, a kormányhivatalok, a hadsereg, a nemzetőrség és a határőrség tulajdonát képező üzemek és üzletek.

március 5. Türkmenisztán földgázszállításról írt alá megállapodást három volt szovjet köztársasággal. Az Azerbajdzsánba, Grúziába és Örményországba szállított földgázért cserébe élelmiszert, fogyasztási cikkeket, vegyipari és villamosenergia-ipari berendezéseket importált.

március 6. Moldova az egykori szovjet hadseregnek az ország területén állomásozó egységeire alapozva megkezdte önálló hadserege felállítását.

március 7. Türkmenisztánban elfogadták a privatizációs törvényt.

március 10. A Szovjetunió volt tagállamait felvették az Észak-atlanti Együttműködési Tanácsba (NACC), amelynek létszáma ezzel 35-re nőtt. – Eduard Sevardnadzét, a Szovjetunió volt külügyminiszterét kinevezték az új grúz legfelsőbb államhatalmi szerv, az Államtanács elnökévé.

március 12. A csecsen parlament elfogadta az alkotmányt, amely független

szi-Erzurum földgázvezetékét. E két beruházás rendkívül komoly pótlólagos bevételhez juttatta Azerbajdzsánt, amely már a *térség legerősebb államává* vált.

Örményország eközben maradt ott, ahol volt a szovjet felbomlás idején. A háborús terhek, a karabahi területek támogatása, az ország földrajzi elszigeteltsége csaknem *kilátástalan helyzete* teremtett. Örményország határai máig zárva vannak Törökország és Azerbajdzsán felé. Az országból szárazföldön csak Iránon vagy Grúzián át lehet kijutni. Jereván kapcsolatai Tbiliszivel sem felhőtlenek, ezért időről időre súlyos gondok merülnek fel Örményország energiaellátásában. A kilátástalanságot csak tetézi, hogy miközben az ország biztonsága nélkülözhetetlenné teszi Moszkva barátságát, aközben gazdaságának hatékony modernizációjához nyugati szereplőkre lenne szüksége.

III. A közép-ázsiai térség

Kazahok, üzbégek, türkmének, kirgizek, tádzsikok

A térséghez tartozó öt egykori szovjet tagköztársaság – Kazahsztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán – a Szovjetunió *legkevésbé fejlett területének* számított. Kivételt csak Kazahsztán jelentett, a maga közepes fejlettségével, amit leginkább komoly ásványkincs-tartalékainak, illetve jelentős nyersanyagexportjának köszönhetett.

A térség államai máig autoriter rezsimiek, de az egyes országok politikai rendszerei közt lényeges különbség van. A legkirívóbb példát *Türkmenisztán* szolgáltatja. Itt 2006 végéig az utolsó kommunista pártfőtitkár, Szaparmurat Nyijazov töltötte be az elnöki posztot. Személyi diktatúráját egy olyan politikai rendszer támasztotta alá, ahol nem létezhetek ellenzéki pártok még formálisan sem. Legálisan csak az egykori kommunista pártból létrehozott Demokrata Párt működött és működik ma is. Ezen a helyzeten az ország új vezetője, Gurbanguli Berdimuhamedov sem változtatott. Nem sokkal jobb a helyzet a szomszédos *Üzbegisztánban* sem. Itt a Szovjetunió felbomlása óta Iszlám Kari-

mov az elnök. Az országban ugyan léteznek ellenzéki pártok, ám működésük formális. Ugyanakkor a térségben ez az egyetlen olyan állam, ahol valóban komoly kockázata volt és maradt mindmáig egy iszlám fundamentalista politikai fordulatnak.

E két kemény diktatúrához képest a *kazahsztáni és kirgiziai* helyzet liberálisabbnak tűnik. Itt működhetnek ellenzéki pártok, és létezik ellenzéki sajtó is. Ennek ellenére egyetlen ellenzéki pártnak sincs esélye arra, hogy hatalmi helyzetbe kerüljön. (Kazahsztánban például az utolsó parlamenti választásokon a törvényhozásba csak egyetlen, az elnököt támogató párt került be.) *Tádzsikisztán* helyzete pedig attól különleges, hogy a posztsovjettérségben – Csecsenföld mellett – itt zajlott a leg hosszabb és a legvéresebb „polgárháború”. A konfliktus mintegy 200 ezer ember életét oltotta ki, ezért a külvilág már azzal is elégedett, ha az Afganisztán tőszomszédságában lévő pamíri kis államban béke honol.

Harc a vezető posztért

A Szovjetunió felbomlása óta a térség vezető hatalmának címéért komoly küzdelem bontakozott ki a régió legnépesebb állama, Üzbegisztán és a térség legnagyobb területű országa, Kazahsztán között. A 2000-es évek elején kialakuló nemzetközi energiakonjunktúra megerősítette Kazahsztán pozícióit. Ma már egyértelműen a sztyeppi óriás ország a szubrégió politikailag és gazdaságilag egyaránt *hegemón állama*. Mellette Türkmenisztán értékelődött fel, köszönhetően globális jelentőségű gáztartalékainak. Asgabadnak azonban nincsenek sem a térségben, sem pedig azon túl komoly politikai ambíciói. A Szovjetunió felbomlása óta az ország hangsúlyozottan semleges politikát követ. Az új elnök pedig láthatóan szeretné oldani az ország korábbi önelszigetelését. Ahogy a szovjet korszakban, úgy ma is a régió két legszegényebb állama a magas hegyek közt található Kirgizisztán és Tádzsikisztán. A felbomlást követő politikai és gazdasági átalakulás érdemben nem változtatott helyzetükön.

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN

Ukrajna és Oroszország

Egy kapcsolat története, 1991–2008

Ukrajna kulcsszerepet játszott a Szovjetunió felbomlásában. A folyamathoz a végső és döntő lökést – az 1991-es augusztusi Gorbacsov-ellenes puccskísérlet után – az ukránok adták meg 1991. december 1-jén megtartott népszavazásukkal, amikor a résztvevők több mint 90%-a Ukrajna teljes értékű függetlensége mellett döntött. Ezt a határozott és egyértelmű társadalmi álláspontot nehéz lett volna figyelmen kívül hagyni. Ráadásul a Gorbacsovval politikai harcát vívó Jelcinnek és szövetségeseinek nem volt ellenére, hogy – a szovjet szövetségi központtól való megszabadulásért cserébe – megválják a szovjet tagköztársaságoktól. Ezt a politikai ügyletet hívták némi iróniával a Szovjetunió felbomlását elítélők utóbb „Krim a Kremlért” műveletnek.

Az önállóság lépcsőfokai

A társadalmi aktivitás erősödése Ukrajnában már 1989 februárjában elkezdődött: értelmiségiek egy csoportja létrehozta az Ukrán Nyelv Társaságát, majd egy hónappal később megalakult a sztálini bűnök feltárását célul kitűző moszkvai Memoriál-csoport ukrainai részlege. Ugyanezen év őszén megszerveződött a peresztrojkát támogató helyi mozgalom, a „Narodnij Ruh”, élén Ivan Draccsal. A politikai közösség aktivitása lépéskényszerbe hozta a helyi hatalom birtokosait, akik kénytelenek voltak méltányos feltételeket biztosítani az 1990 márciusára kiírt parlamenti választásokon. A voksolás nyomán jelentős mértékben átrendeződött a helyi legfőbb törvényhozó testület összetétele, amit immár Legfelsőbb Radának hívtak.

A Rada már júliusban nyilatkozatot fogadott el, amelyben rögzítette, hogy a

helyi törvények érvényessége megelőzi a szövetségiéket. Ebben – a szovjet államkeretet még nem felbontó – szuverenitásba már belefért a tagköztársaság gazdasági önállóságának kinyilvánítása és annak megtiltása, hogy a fiatalokat a tagköztársaság határain kívülre vigyék kötelező katonai szolgálatuk idején.

A Szovjetunió 1991 végén bekövetkező felbomlása azonban felkészületlenül érte Ukrajnát, amely 28-szor kisebb területre jutott (603,7 ezer km²), mint Oroszország (17 075,4 ezer km²), de megörökölte az egykori szövetségi állam népességének 18%-át, gazdasági erejének – bruttó hazai termékének – hozzávetőleg ötödét. Így az egykori szovjet térség eme két utódállamának jutott a Szovjetunió gazdasági erejének mintegy háromnegyede.

Feszültségforrások

A szuverén Oroszország és Ukrajna viszonyát különösen érzékennyé tette, hogy Ukrajna népességének mintegy

önálló államnak nyilvánította a Csecsen Köztársaságot.

március 18. Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank felvette tagjai közé Lettországot.

március 19. Megkezdődött a volt szovjet csapatok kivonása Lettországból.

március 20. Kijevben ülésezett a FÁK 11 államfője. (Grúzia megfigyelőt küldött.) Megegyezték az államközösség fő védelmi szerveinek jogkörében, az egyesített fegyveres erők főparancsnokságában, a közös hadsereg működésének jogi alapjaiban, a bevonulás rendjében, módzataiban, az államközösség határainak és tengeri gazdasági övezeteinek védelmében és az államközösség önálló békefenntartó erőinek létrehozásában.

március 24. Grúziát felvették az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet tagjai közé.

március 25. Örményország ipari létesítményeiben bevezették a kényszergazdálkodást. Az örmény hatóságok ezzel próbálták biztosítani az azeri gazdasági blokád miatt mind nehezebbé váló alapellátást a lakosság és az állami intézmények számára. – A jereváni parlament megszavazta a saját pénz, a dram, illetve váltópénze, a luma bevezetését.

március 31. Másfél éves előkészület után a volt autonómiák és a nagyobb régiók vezetői a Kremlben aláírták az oroszországi föderációs szerződést. A húsból 18 nemzetiségi köztársaság, 68 területi-közigazgatási egység képviselői látták el kézigyűkkel az okmányt. Nem vett részt Tatár föld és a Csecsen Köztársaság. A területek ezek után szabadon rendelkezhetnek természeti kincseikkel, hivatalos határaikkal, önálló külpolitikát és külkereskedelmet folytathatnak. (Baskíria külön szerződést kötött Oroszországgal.)

Összeállította:
OPRÁN EMESE

